

Karapapak-Terekeme Türklerinde Doğa Olayları İle İlgili Halk İnançları ve Mitolojik Boyutu

Erkan Aslan

Gazi Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Doğa, içerisinde yaşanan bir kavram olarak insanlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden doğanın korunmasına özen gösterilmiş, doğaya karşı yapılacak tahribatin inançsal açıdan olumsuzluklar getireceğine inanılmıştır. Doğa olayları da kimi zaman iyiye yorumlanırken kimi zaman ise Tanrı'dan gönderilen bir uyarı olarak algılanmıştır. İnsanların böyle bir düşünce içerisinde olması, geçmiş dönemlerde doğa olaylarını yeteri kadar bilimsel açıdan inceleyememesinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumda doğa olayları ile ilgili birçok halk inancı ortaya çıkmış, bu halk inançları da birçok uygulamayı beraberinde getirmiştir. Bu inançlar; değişen zaman, coğrafya ve din kavramları ile birlikte çeşitli farklılıklara uğrayarak günümüze kadar süregelmiştir. Türklerdeki halk inançları ise eski inanç sistemleri ile ortaya çıkmış, kimisi İslamiyet ile birlikte yeni karakter kazanmış, kimi ise aynen günümüze ulaşmıştır. Toplumların hayata bakış tarzları, etkilendiği kültürler vb. hakkında ipucu veren halk inançlarını hemen hemen her Türk topluluğunda görmek mümkündür. Biz de çalışmamızda Karapapak-Terekeme Türkleri arasındaki doğa ile ilgili halk inançlarına ve uygulamalarına yer vereceğiz. Karapapak-Terekeme Türklerindeki doğa ile ilgili halk inançlarını Türk dünyasının diğer bölgelerindeki halk inançları ile karşılaştırıp benzerlikleri ve zıtlıkları üzerinde duracağız. Bununla birlikte halk inançlarının çıkış noktasına ve mitolojik boyutuna yer vermeye çalışacağız. Ayrıca çalışmamızda yer verdiğimiz derlemeler, Kars'ın Selim ilçesinde yaşayan Karapapak - Terekeme Türklerinden derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğa, Karapapak, Terekeme, Halk İnançları, Mitoloji

Karapapak-Terekeme Turks and Mythological Size Folk Beliefs Related to Natural Events

Abstract

Nature has a distinct place among people as a notion that is alive. Therefore, it was protected with great care; and it was believed to bring negativities on people in terms of belief once it was destroyed. While natural events are considered to be beneficent, they are sometimes interpreted as a warning from God. The reason why people have such a belief is that they could not analyze natural events from a scientific perspective sufficiently. Such being the case, many public beliefs occurred about the natural events; and they brought several practices along with them. These beliefs, being metamorphosed by time, geography and various religious notions, have survived until today. As for the belief systems among Turks, it could be said that they occurred within the old belief systems. While some of them were forged by Islam, the others have survived in the same form until today. It is possible to see the public beliefs, which provide some clues about the way societies regard life, the cultures they were affected by and so on, almost in every Turkish community. This study will include the public beliefs and practices among the Turks of Karapapak and Terekeme. It will analyze the similarities and differences between the understanding of nature and public beliefs of Karapapak- Terekeme Turks and the ones that belong to the other Turks living in different regions. It will also touch upon how the public beliefs came into being and their mythological dimensions. Besides, it should be noted that the compilations taking place in this study were taken from the Karapapak- Terekeme Turks who live in Selim providence of Kars.

Key Words: Nature, Karapapak, Terekeme, Public beliefs, Mythology

1. Giriş

Halk inançları, halkların ilk inanç sistemleri ile ortaya çıkan, değişen zaman ve mekân sonrası diğer kültürlerden ve yeni kabul ettikleri dinlerden etkilenerek günümüze kadar ulaşan inanç ve uygulamalardır. Hemen her millette doğa olayları ile ilgili inanç ve uygulamaları görmek mümkündür. Bu yazıda da Hazar Denizi'nin batı tarafında yaşayan Karapapak-Terekeme Türklerindeki¹ doğa olayları ile ilgili halk inançlarına ve uygulamalarına yer verilecektir. Karapapak Türklerindeki halk inançlarının bir kısmı mitolojik bir kökene dayanırken bir kısmı ise yılların verdiği tecrübe ile ortaya çıkmıştır. Çalışmada mitolojik boyutların daha iyi açıklanabilmesi için, uygulamalar Türk bölgeleri ile karşılaştırılıp benzer ve zıt yönleri üzerinde durulacaktır.

Doğa olayları ile ilgili halk inançları, insanların doğa olaylarını anlamlandırma çabaları sonucunda ortaya

çıkılmıştır. Belli bir zihinsel olgunluğa erişen insan, doğa olaylarının nedenleri üzerinde düşünmeye başlamıştır. Bu düşünce bilimsel bir temele dayanmadığından, doğa olaylarının tabiatüstü bir güç tarafından gerçekleştirildiğine inanılmış ve böylece birçok inanış ve uygulama ortaya çıkmıştır. Bugün bu uygulamaları gerçekleştiren bir kişi, yaptığı uygulamanın nedenini bilmez, sadece büyüklerinden gördüğü için bu uygulamayı gerçekleştirdiğini söyler. Bu durumda uygulamanın çıkış noktasını bulmak oldukça güç bir hâl alır. Böyle durumlarda uygulamaların mitolojik boyutu, yazılı kaynaklar ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

Mit, inanışları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar; ahlak ilkelerini savunur ve onları zorla kabul ettirir. Demek ki mit, insan uygarlığının temel bir ögesidir ve boş bir olaylar dizisi değildir (Eliade, 1993: 24). Bu düşünceden hareketle mitin boş, batıl inançlar olmadığını tam tersine insanların yaşamları, düşünce tarzları vb. hakkında fikir edinilebilecek önemli bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. Mitlerin çok eski dönemlerden günümüze ulaşmasını sağlayan da mitin bu işlevsel özelliğidir. Bu yazıda da

¹ Karapapak-Terekeme Türkleri ile ilgili bk. Kırzıoğlu (1972).

mümkün olduğunca halk inançlarının işlevi üzerinde durulacaktır.

2. İnanç, Uygulama, Mitolojik Tespitler

Ay ile ilgili inançların birçoğu ayın şekil değiştirmesi ile ilgilidir. Karapapaklar ay hilal şeklini alınca “Ay kulağımı tikdi” diyip bu durumun kuraklık getireceğine inanırlardı (Kaynak şahıs:1). Benzer bir inanç Konya’da da görülmektedir. Ay doğduğu zaman, ağzının havaya dönük olduğu görülürse günlerin soğuk geçeceğine; kibleye dönük doğarsa havaların sıcak olacağına inanılır. Bunun sürekli olduğu her yıl tekrarlandığı söylenir (Küçükbezirci, 2009: 131). En erken zamanlardan beri, yağış miktarının, Ay’ın hareketleri sonucu değiştiği biliniyordu (Eliade, 2005: 194). İnsanlar ayın belli şekillerinde, belli olayların olduğunu gözlemleyip çıkarımlarını buna göre yapmışlardır. Bu çıkarımlar ise bir süre sonra inanca dönüşmüştür.

Ay ile ilgili bir diğer inanış ise yüzdeki yaraları iyileştirmek için yapılan “Aylık kesme” inancı ve uygulamasıdır. Aylık kesme işini Mehemmed (Muhammed) adlı bir demir ustası yapar. Kulağında, yüzünde yara olan kişi veya bir tanıdığı, bu demir ustasına gelerek yarası olan kişi için aylık kesmesini ister. O da madeni bir parayı –eski dönemlerde gümüşü- İslami dualar okuyarak hilal şeklinde keser. Kesilen parayı hasta üzerinde taşır ve böylece iyileşir (K.Ş: 3). Gökyüzü, atmosferik bölge olarak mitolojik ve dini bir değere sahiptir, kutsal ve yüce olanın tezahürüdür (Eliade, 2005: 147). Yakut Türklerinin inanç sisteminde çeşitli Tanrılar vardır. Bunlardan bir de “Odun” adındadır. Odun, sekizinci gökte oturur (Yıldırım, 2000: 31). Güneş, ay, yıldızlar, gezegenler hep onun bir görünüşüdür (Yıldırım, 2000: 32). Bize göre yukarıdaki uygulamanın mitolojik boyutu bu Odun adındaki Tanrı ile ilgilidir. Güneş, ay ve yıldızlar Odun’un bir görünüşüdür. Dolayısıyla insanlar ay vasıtasıyla Odun’a yani Tanrı’ya dua etmektedirler. Uygulama İslamiyet’ten büyük ölçüde etkilenmiştir. Aylığı kesen kişinin adının Muhammed olması ve İslami duaların okunması buna örnek gösterilebilir. Toplumlar din değiştirirken eski inançlarını bütünüyle terk etmez, yeni dine uyarlarlar. Böylece din ve kültürü bir noktaya kadar birleştirirler. Burada da bunun bir örneğini görüyoruz.

Karapapak Türkleri ay tutulunca ses salıp demire vururlar ve böylece ayı tutan kara kuvvenin korkup kaçacağına, ayın kurtulacağına inanırlar (Kalafat, 1999: 161). Saha Türklerinde “Ürün Ayı” adlı bir Tanrı vardır ve en üstteki dokuzuncu gökte yaşar (Yıldırım, 2000: 32). Bu Tanrı’nın sevdiği ses çoktur. Tanrı’nın bir sesi davul sesidir. Davul sesi de gök gürültüsü sesidir. Davul çalındığı zaman kötü ruhlar kaçarlar (Yıldırım, 2000: 368). Yukarıdaki uygulamada görüldüğü gibi ay tutulduğu zaman kötü ruhların etrafı kuşattığına inanılır ve Ürün Ayı adlı Tanrı’nın sevdiği davul sesi gibi seslerle bu kötü ruhlar kovulmaya çalışılır. Yaşar Çoruhlu’ya göre bu inançlar, güneş ve ayın kutsallığının, günümüz Anadolu’sundaki Müslüman Türklerin inanışlarında bıraktığı izlerdir (Çoruhlu, 2010: 25).

Karapapak Türkleri yıldızlara bakarak hava durumu hakkında fikir yürütürlerdi. Kuyruklu Yıldız adındaki yıldız görününce havanın yağmurlu, Sabah Yıldızı adındaki yıldız görününce de havanın açık olacağına inanılırdı. Kuyruklu Yıldız, kuyruğa benzer bir şekle sahip olduğundan bu adı alırken Sabah Yıldızı ise parlaklığından dolayı bu ad ile

adlandırılmıştır (K.Ş: 1). Bu uygulamanın temelinde yılların getirdiği bir deneyim söz konusudur.

Karapapak Türklerinde göy kuşağının (gök kuşağının) altından geçilmez. Geçmek isteyen gök kuşağının vuracağına dair bir inanç vardır (Çetinkaya, 2004: 71). Bu inanışın temelinde, doğanın düzeninin bozulmaması inancı vardır. Eğer doğanın düzeni insan tarafından bozulursa, doğa da insanı cezalandırabilir.

Yağmurun yağmadığı ve kurak olduğu zamanlarda, yağmur yağdırmak için yağmur duaları yapılır. Bazen de yağmur fazla yağar ve ekinler zarar görür. Bu sefer de yağmuru durdurup güneşi çıkartmak için “Godu godu” ya da “Dod dodu” adında bir uygulama yapılır. Tencere türü bir kabın üzerine güneş renkli bir örtü örtülür ve evler dolaşarak yağ, şeker vb. şeyler istenir. Bu işi genellikle mahallenin veya köyün çocukları üstlenir. Çocuklar evleri dolaşırken şunları okurlar:

Dod doduyu gördün mü?

Dod doduya salam verdin mi?

Dodu gapıdan keçende

Gırmızı günü gördün mü?

Yağ verin yağlıyım

Gatma verin bağlıyım

Verenin oğlu olsun

Vermiyenin gızı olsun

Adı Fatma olsun

Tendire tüşsün

Gırmızı pişsin (Aslan, 2011: 26).

Freud yağmur yağdırmakla ilgili şu bilgileri verir.

Yağmur maji yoluyla yağdırılmaya çalışılır, bunun için yağmurun yağışına öykünülür, ayrıca yağmuru yağdıran bulutların ve fırtınanın taklidine başvurulur, adeta bir “yağmur oyunu” oynanır. Örneğin, Japon Aino’larında bir bölümü elekten su akıtarak bir bölümü ise yelken ve kürekle donattıkları büyücek bir kabı köyün ve bahçelerin çevresinde dolaştırarak yağmur yağdırmaya çalışır (Freud, 2012: 121). Yukarıdaki uygulamanın temelinde maji yoluyla öykünme vardır. Yani güneş renkli bezlerle güneşe öykünülür ve böylece güneşin çıkarılacağı düşünülür.

Dolu, yağış şeklinin ürkütücülüğü sebebiyle, Tanrı’dan gönderilmiş bir ceza olarak algılanmıştır. İnsanlar yaptıkları uygulamalar ile doluyu durdurmaya çalışmışlardır. Karapapak Türkleri de doluyu durdurmak için isli bir tavayı ters çevirir, üzerine tuz döker ve aşağıdaki manzumu söylerler.

Men anamın ilkiyem

Dağda gezen tülküyem

Men kesdim sen de kes

Sonra dışarıdan alınan bir dolu tanesini evin ilk çocuğunun göğsüne koyarlar ve böylece dolunun keseceğine inanırlar (K. Ş: 4).

Karapapak Türklerinde aynı inancın benzer bir uygulaması daha vardır. Dolu yağınca yine evin ilk çocuğu, bir avuç tuzu koltuk altında saklar, daha sonra da dışarı serper. Böylece dolu durdurulmaya çalışılır (K. Ş: 2). Ayrıca çocuklar dolu yağınca “Sele dön, sele dön” diyip doluyu sele döndürmeye çalışırlarmış (K. Ş: 4). Benzer uygulamaları Aydın Varsaklarında da (Gökbel, 1998: 131-132) görmek mümkündür.

Dolu durdurma uygulamalarında iki husus dikkat çekicidir. Bunlardan ilki tuz, ikincisi ise evin büyük çocuğudur.

Jones, ayinlerde kötü ruhları kovmak için tuz kullanılmasında görüldüğü gibi, halk düşüncesinde de tuza büyü özellikler yüklendiğini gösteren delilleri bir araya toplamıştır. Vardığı sonuç ise şöyledir: Beyaz, hayat veren tuz, sperm simgesidir, erkeği ve aşılama ilkesini göstermektedir (Çobanoğlu, 2012: 169).

Aydın Varsaklarında benzer uygulama, evin en küçük çocuğu tarafından yapılır. Çünkü bu çocuğun ailenin son çocuğu olması istenir (Gökbel, 1998: 131-132). Karapapak Türklerinde ise evin ilk çocuğu uygulamayı gerçekleştirir. Çünkü aileye yeni çocukların gelmesi beklenir. Görüldüğü gibi tuz ve ilk çocuk üremeyi, çoğalmayı temsil etmektedir. Yani dolu yağması, üremeye, güç ile kesilmeye çalışılmıştır.

Karapapak Türkleri, gök gürleyince sırtını duvara yaslayıp "Sırtım taştan sert" diyerek sağlıklı olmaya çalışırlarmış (K. Ş: 4).

Yıldırım kötü insanların cezalandırılması için gökten iner, bazen yedi kat yerin altında bekler ve tekrar yeryüzüne döner. O yumruk büyüklüğünde bir taştır. Adı Kançoo'dur. Dişi ise rengi kırmızı, erkek ise siyahtır. Bu taş aynı zamanda hastalıkları iyi etme özelliğine sahiptir (Türkmen, 1999: 179). Yukarıdaki uygulamanın temelinde de yıldırımın bu iyileştirme özelliğinden yararlanma düşüncesi vardır.

Su, birçok kültürde olduğu gibi, Türk kültüründe de kutsal sayılan bir nesnedir. İnsanlar, özellikle coşkun pınarlardan yardım dileyerek onların kurtarıcı gücüne sığınmışlardır. Karapapak Türkleri de sel taşınca kusurlu yanlarını düzeltmek amacıyla selden yardım dilerlermiş (K. Ş: 4).

Su insan vücudunu temizler. Günahkâr insanlar akıntısı kuvvetli olan suya, günahlarını söyledikten sonra elbiselerini atarlar ve böylece günahlarından arınırlar. Su daima akıntılıdır. Akıntı dünyanın canlı ve açık olduğunu gösterir (Yıldırım, 2000: 38). Yukarıdaki uygulamada insanlar, suyun bu arındırıcı özelliğinden yararlanmaya çalışmışlardır. Akıntısı kuvvetli olan selden yardım dilemişlerdir. Fakat elbiseleri suya atmak, bu uygulamada yoktur.

Karapapak Türkleri yerin kızıl bir öküzün boynuzları üzerinde durduğuna ve depremlerin öküzün kafasını oynatması sonucu oluştuğuna inanırlar (K. Ş: 1). Bu inanış bütün Türk dünyasında mevcuttur. Fakat bazı yerlerde öküzün rengi değişmektedir. Mesela Konya'da öküzün sarı renkte olduğu inancı vardır (Küçükbezirci, 2009: 131).

Öküzün Hintlilerin kutsal hayvanı sayılması, bazı Tanrıların bineği olarak kabul edilmesi ve aynı zamanda eski İran mitlerinde de sıklıkla geçmesi nedeniyle bu konudaki kaynağın İran veya Hindistan olması gerektiği düşünülmüştür (Çoruhlu, 2010: 110). Bununla birlikte dünyayı taşıyan hayvan konusu Türk ve Doğu mitolojilerindeki çok eski ve mitsel genellere de bağlanmaktadır (Çoruhlu, 2010: 114).

Dünya şemasında Türklerde sarı renk merkezin rengi olarak kabul edilmiştir. Toprağın yani yaşanan ülkenin rengidir. Bu nedenle yer unsuruyla bağlantılıdır (Çoruhlu, 2010: 215). Bu bilgilerden hareketle yeri taşıyan öküzün sarı renkte olması Türk imge sistemiyle uyumaktadır. Karapapak Türklerinde bu rengin kızıl olmasını, dilden dile aktarırken yapılan bilinçsiz değişikliklere bağlıyoruz.

3. Halk İnançlarının İşlevi

Mitlerin boş inançlar olmadığını; aksine belli bir işlevi yürüttüğünü daha öce belirtmiştik. Mitler bu özelliği dolayısıyla geçmiş dönemlerden günümüze ulaşan inançlardır.

Bu makalede halk inançlarının karşımıza çıkan ilk işlevi, doğa olayları hakkında fikir yürütme işlevidir. Bu fikir yürütme ay, yıldız gibi kozmik nesnelere üzerinden yapılır. Böylece insanlar, yaşamlarını doğa karşısında belli bir plan içine almış olur. Geçmiş dönemlerde özellikle tarım ile uğraşan insan için doğa olayları her zaman istedikleri yönde değildir. Böyle durumlarda insanlar doğa olaylarını kendi istedikleri şekle sokmaya çalışırlar. Bu da beraberinde inanç ve uygulamaları getirir. Demek ki mitin doğa olaylarını kontrol altına alma işlevi vardır.

Halk inançlarının önemli işlevlerinden biri, kusurları düzeltip hastalıkları iyileştirmesidir. Bu işlev genellikle gök cisimleri veya su vasıtasıyla gerçekleştirilir. Bu uygulamalarda söylenen dualar, genellikle yeni din ile değişir. Böylece uygulama ve inançlar, yeni dine uyarlanmış olur.

Doğa olaylarının bazıları oldukça ürkütücü bir şekilde gerçekleşir. Bu gibi durumlarda insanlar, çevreyi kötü ruhların sardığına inanır ve mit sayesinde bu ruhlardan kurtulmaya çalışırlar. Bu da halk inançlarının bir diğer işlevidir.

Son olarak insanlar mit sayesinde dünyayı anlamlandırır. Bu anlamlandırma genellikle dünyanın ve insanın yaratılışı hakkında yapılan fikir yürütmelerdir.

4. Sonuç

Halk inançları, oldukça eski dönemlerden günümüze ulaşan mitsel inançlardır. Bu yazıda da Karapapak-Terekeme Türklerindeki doğa olayları ile ilgili halk inançları ele alınmıştır. Bu çalışmadan çıkarılacak belli başlı yargıları şu şekilde sıralamak mümkündür.

Türkler birçok coğrafyaya yayılmış olsalar da, halk inançlarını büyük ölçüde korumuşlardır. Elbette ki tanışılan yeni kültürler ve kabul edilen yeni dinler neticesinde birçok halk inancı değişme göstermiştir. Fakat genel olarak Türklerin günümüz halk inançları eski dönem halk inançlarına büyük ölçüde benzemektedir. Bunun nedeni ise mitlerin kutsal olması, kural koyması ve zorla kabul ettirip uymayanları cezalandırmasıdır. Ayrıca halk inançlarında, uygulamalardan ziyade yapılan dualar değişmektedir.

Bugün insanlar, halk inançlarının çoğuna inanmamaktadır. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi teknolojik gelişmeler iken diğeri ise yeni kabul edilen dinlerdir. Teknolojik gelişmeler mitsel bazı inançların yanlışlığını tamamen ispatlayarak yeni dinler ise eski inanç ve uygulamaları batıl sayarak mitin kutsiyetini azaltmışlardır. Bunlara rağmen birçok mitsel öğeye bugün de inanılması, insanların eski adetlerinden kolay kolay vazgeçememe özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca mitsel bazı öğeler kimi çevrelerce batıl ya da boş inanç olarak değerlendirilmekte ve yok edilmeye çalışılmaktadır. Mitsel inançların toplumları anlamlandırmadaki rolü büyüktür. Bu yüzden bu inançlara bilimsel bir gözle bakıp değerlendirmek gerekmektedir.

Kaynak Şahıslar

1. Kaytan Aslan; 1950 d. Okuma-yazması yok. Verdiği bilgileri çevreden duymuş. Derleme tarihi: Kasım 2012.

2. Özkan Aras; 1985 d. Üniversite mezunu. Verdiği bilgileri çevreden duymuş. Derleme tarihi: Kasım 2012.
3. Afiyet Aydın; 1939 d. Okur-yazar. Verdiği bilgileri çevreden duymuş. Derleme tarihi: Temmuz 2012.
4. Ayten Aydın; 1941 d. Okur-yazar. Verdiği bilgileri çevreden duymuş. Derleme tarihi: Kasım 2012

Kaynaklar

Aslan, Erkan (2011) “Karapapak-Terekeme Türklerinden Halk Edebiyatı ve Halk Bilimi Örnekleri”, *Erciyes Dergisi*, Sayı 402, Kayseri, S. 25-26.

Çetinkaya, Haydar (2004) “Karapapah Türklerinde Halk İnançları” *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 2, S. 49-72.

Çobanoğlu, Özkul (2012) *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Çoruhlu, Yaşar (2010) *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

Freud, Sigmund (2012) *Totem ve Tabu*, Çev.: Kamuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul.

Gökbel, Ahmet (1998) *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Kalafat, Yaşar (1999) “Karapapak Türklerinde Halk İnançları” *Türk Kültürü*, Sayı: 431, Ankara. S. 160-164.

Kırzioğlu, M. Fahrettin (1972), “Dede Korkut Oğuznameleri Işığında” *Karapapaklar*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Küçükbezirci, Seyit (2009) *Konya Halkbilimi Folklor Güldestesi*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya.

Mircea, Eliade (1993) *Mitlerin Özellikleri*, Çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul.

Mircea, Eliade (2005) *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, Çev.: Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya.

Türkmen, Fikret (1999) “Eski Türklerin İnançlarında Tabiat Kültü”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, İzmir, S. 175-181.

Yıldırım, Hüseyin (2000) *Ayu Üöreğe (Tanrı Öğretisi) Metni Esasında Saha Türkçesinde İsim*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi